

РЕЦЕНЗИИ

от проф. д-р Нели Петрова-Димитрова,
СУ „Св. Климент Охридски“

на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен
„доктор“

По докторска програма „Организация и управление на социалните дейности“ в
направление 3.4. Социални дейности, област на висше образование 3 Социални,
столански и правни науки

Автор: **Наталия Герасимова Христова – Михайлова,**

Тема: **Ефективност на работата със семейства на деца, ползващи социални услуги
в общността**

Научен ръководител: **доц. д-р Мая Любенова Чолакова**

1. Общо представяне на процедурата и на докторанта

Наталия Герасимова Христова – Михайлова е докторант в редовна форма на обучение в катедра „Медико-социални науки“ на ФОЗЗС при ЮЗУ „Неофит Рилски, Благоевград. Дисертацията е обсъждана и допусната до защита на заседание на катедра „Медико-социални науки“ на ФОЗЗС при ЮЗУ „Неофит Рилски, Благоевград, състояло се на 12.09.2019 г., което предлопага спазване на изискванията на процедурата за зачисляване и допускане до защита.

Наталия Герасимова Христова – Михайлова има значителен професионален опит както в директна работа с деца в риск и техните семейства, така и като изследовател, преди всичко в областта на социални оценки в сферата на социалната работа, социалната педагогика у нас и в чужбина. Ангажирането и с дисертационно изследване именно в тази сфера бележи една естествена стъпка напред в професионалното и развитието.

2. Актуалност на изследваната проблематика

Темата на проучването е особено актуална, в нейния както изследователски, така и ценности социално-педагогически аспект, тъй като поставя въпроси за за субективността на детето, като член на семейната група, за йерархията между колективни и индивидуални интереси, възможни противоречия и експлоарация на възможните изходи от него, както и темата за съхраняването и ограничаването на политиките най-добър интерес на детето, за закрилата и настъпването на извън семейството като развода и заместване или като споделена грижа, и пр. Темата е актуална и през големите възможности за спекулации, които позволява пореди високата йерархичност на ценностите, които касае, до степен на отсъствие на равнопоставеност при тоталното

противопоставяне на подхода центриран към детето на този центриран към семейството. В този смисъл изследователският поглед изглежда единствено разумният, отвъднат пространство за осмисляне в контекста и на комплексарността и многообразието, извън логиката на тоталното противопоставяне.

Актуалността се определя също от наболелите вече въпроси за качеството в една сфера на бързо количествено развитие през последните двадесет години, количествени промени, които няквина могат да се определят като реформаторски, от гледна точка именно на машаб им, а същевременно те са обект на не много научни изследвания.

На следващо място, определено трябва да кажа, че като цяло има недостиг на изследвания с концептуална насоченост, с насоченост към философията, концепцията, които аргументират професионалните намеси в социалната работа с деца и семейства в риск в България и появата на темата в докторска теза заслужава да бъде посочено като важна изследователска актуалност.

3. Представяне и оценка на концепцията на изследването

Авторката е избрала подход на теоретично и емпирично осмисляне и изследване, през формулиране на задачи на теоретичното и емпиричното изследване, които да позволят да се постигне целта на изследването, а именно да се проучи и оцени ефективността на социалната работа със семейства, през погледа на семейно-ориентирания подход, което се прави през проучване от „гледната точка“ на децата, на родителите и на професионалистите. Чрез теоретичен анализ се очертават параметрите на семейно-ориентирания подход, а емпирично се изследва ефективността на социалните услуги за деца и семейства в риск.

Теоретичният анализ е направен върху сериозен обзор от над 158 източници, от които над 120 са на латиница, като познаватанията са върху съществена част от тях. Проучени са и анализирани също основните нормативни, стратегически и методически документи, които очертават политиките, задават рамката на практиките, които се проучват.

Емпиричното проучване на практика е проучване на удовлетвореността на родителите, на нагласите и разбиранията за семейно-ориентирания подход у професионалистите, както и някои характеристики на деца, настаниени в алтернативна грижа, които според авторката, са важни за определяне на прилагане или не на проучвания подход.

Формулиранни са хипотези, изследователски задачи, както и методите, които ще се ползват при решаването на всяка от тях. Хипотезите на изследването надвървят неговата изследователска рамка, според мен и има известна противоречивост у тях, например между първото и второто предположение. Основният изследователски въпрос, изглежда е да се види дали социалната работа със семейства на деца в риск у нас е ефективна или не, като се предлопага че, не е, защото не е семейно-центрирана, а е центрирана към детето. Идеята на авторката е да докаже по теоретичен и емпиричен път, че семейно-центрираният подход е по-ефективен, а само по емпиричен, че

практиката на тази дейност не е ефективна, защото в социалните услуги в общността е по-скоро дете центрирана, и няма модел на работа със семейства. В цялата дисертация, като ключово се използва понятието модел на работа със семейства, който не е специално дефиниран, а по-скоро показан. Същото се отнася и за критериите и показателите, които сякаш се подрабавят. Вероятно този набор от критерии е ясен за дисертантката и той е бил в основата на разработване на изследователския инструментариум за количественото и качественото емпирично изследване. Ефективността на работата със семейства се изследва чрез оценка от страна на хората, които я извършват или потребяват, в степени на голяма, малка, достатъчно и недостатъчно, но без ясно определена какво точно означава за всяка от тези групи това. Въпросникът за професионалисти на практика изследва мнението, възравието, разбиранията им по ценности, политически и професионални въпроси, които касат дейности, с възможности за проявление от различен порядък, каквото е планирането например, което би могло да е на ниво политикни, на ниво затваряне на институция, на ниво работа по случай и пр. Изследват се чрез въпрос също нагласите към ролята на родителите, и към фокуса на работата с тях. През погледа на въпросника прозира разбирането на авторката, че при семейно ориентирания модел се работи със семейството като система, семейството всъщност е работодател, а не клиент на услугата. В този смисъл, качествените методи са насочени към същите теми, като очакването е за повече задълбочаване.

При децата, концепцията е да се проучи доколко и каква връзка със своите родители и близки те поддържат и с кого най-много общуват, като това са деца от алтернативна грижа. Проучването е чрез кратък въпросник от директни въпроси, т.е. децата директно биват питани за това.

При родителите изследването различа на качествени методи и е насочено към това, доколко социалните услуги, които ползват са им полезни на тях и на децата им.

Има също в приложенията представена една история на деинституционализация, която вероятно има за цел да илюстрира линиите на подход центриран към семейството.

Може да се каже, че концепцията на проучването се опита да респектира един цялостен подход към изследвания проблем с набор от различни изследователски методи и техники, както и методи за обработката на информацията.

4. Съдържание и характеристиките на труда

Трудът съдържа 177 стр., съдържанието е организирано в Увод, Три глави, Обобщение, Изводи, Препоръки, Заключение, Литература, Приложения (9 бр.).

Теоретичният анализ обхваща анализ на основни понятия като дете, детско близкостояние и пр. семеен подход, през призмата на изследователските подходи към тях, което намирам за много интересен подход, изключително грамотно приложен.

Като представя пестеливо основните посоки в развитието на дефинициите за семейството, без да се ангажира с оценка или присмане на позиции, тя изглежда определени общи характеристики като „Съвместно живене, връзки и взаимоотношения между членовете на системата, грижа за децата, както и въздействие върху младите хора.“ (стр.20)

Авторката демонстрира добре структуриран подход да се представят основните теории, които концептуализират съдържанието социалната работа, техникът преглед е през знанието, което всяка от основните теоретични школи в показателно определя на семейството, на семейната грижа, на връзките в семейството. Представянето на семейно-центрирания подход в контекста на различните пестиво и ценностно диференцирани подходи като дете - центриран, личностно-центриран, семейна социална работа, семейно центрирани услуги и пр., е направен в зависимост от различните признаци, според които те са класифицирани – дали са ориентирани към семейството или към родителството, към потребностите на детето, на семейството, в зависимост от степените на идентифициран риск и пр. Очертани са също препоръки на базата на едно цитирано проучване, към специалистите, които подкрепят/обуват семейства. Това е тема, която е предмет на множество изследвания и мета анализи.

Авторката прави задълбочен преглед, анализ и прочит, откъсти базирани на собствено теоретично проучване, откъсти стъпвайки на вече направени теоретични анализи, на изследователския проблем, който е дефинирала. Стъпка по стъпка, през една смислова категоризация на теориите за детското благосъстояние, за семейството, за социална работа, през подходите за тяхната концептуализация, авторката теоретично аргументира своята позиция. Особено интересна, в голяма степен дискуссионна, според мен е посоката на анализ през властовите отношения в колаборативата между професионалисти и семейство, която, така изведена نگлежда безусловно поста от семейство при семейно-ориентирания подход, което поставя сериозния въпрос за защитата на децата от насилия в семейството. Смятам също, че трябва да се отбележи стремежът към разграничаване на понятията социална работа със семейства, семейно ориентирани услуги, семейно-центриран подход. В крайна сметка, обаче остава впечатлението за поставяне на равенство между семейно-центриран подход и семейна социална работа. Според мен работата би спечелила ако бъдат анализирани обидите и различни характеристики на двата подхода – дете центриран и семейно-центриран, доколкото сега не става ясно кои са именно специфичните различия между тях. Почти всички теоретични аргументи за значението на семейството, на семейната грижа, на отпопненята в семейството за добруването на детето са изцяло валидни за дете центрирания подход на ниво теория и документи. Бях казала, че КИД не просто „признава“ значението на семейството в живота в на едно дете, а на практика то дефинира като право на детето. На ниво документи е видна важността на това, алтернативната грижа да е споделена грижа със семейството именно в интерес на детето. Основните различия в двата подхода, касат случаите на конфликт между интересите на семейството, респективно на родителите, респективно на сѐни от тях и тези на детето, което е посочено и в повечето цитирани в дисертацията автори, които посочват предимствата на семейно-центрирания подход. От концептуална гледна точка,

различните теоретични подходи разглеждат по различен начин работата с родителите, която в редицата на семейно-центриран модел дори се отхвърля като вид намеса. Системната работа със семейството, в един от своите смисли е само вид теоретичен подход, а като индикатор, би могъл да служи именно за това. Друг е въпросът, ако попитате се употребява в смисъл на система като последователни, продължителни, обхващащи цялото семейство, съвържани различен спектър от помагането и гнтервенциии, каквато би могла да бъде социалната работа със семейство. Предложената таблица за идентифициране на подхода в зависимост от ролята на специалистите и на взаимоотношенията професионалист – семейство, на практика показва и различията, от една страна в един дидактично-педагогически/образователен ролята, но и всички клиенти, подход, който се прилага повсеместно у нас, като съдържание на всяко помагане и от друга, с т.н. контрастен помагален модел, при който клиентът е партньор. Разпространението на първия подход у нас е свързано и с образованието на социалните работници, изобщо на помагателите специалисти в един преобладаващо предпоставящ подход в целия спектър на формално образование.

Теоретичното изследване на социалните услуги през призмата на това разбиране за работата със семействата е много сериозен, обхваща сам по себе си изследователски проблем, чиято отнасяване тук има своите последици, по отношение на проучването на всеки от феномените. Стоят например въпросите за връзка между социална работа и социални услуги, за процесуални и съдържателни основи на социалната работа, за същността на социалните услуги и техните връзки с универсалните, за приемането или не на държавните структури за закрива като вид социални услуги или не и пр.

Темата за качеството е добре развита, в нейния общ характер и рамка, която се отнасят основно до изследване на качество на социални услуги. Анализът в дисертацията като поставя темата за качеството, го интерпретира основно през наличието или не на подхода, центриран към семейството, итноридийки тогаланата липса на професионализъм, което е обяснено от гледна точка на целите на проучването, но въпреки това допускането за недостатъците на дете центрирания подход спрямо семейно-ориентирания доста дискуссионни. Всички характеристикки на социалната работа със семейно-центриран подход, така както са обобщени на стр. 63 са характеристикки на професионалната социална работа със семейста и с деца, както и на договорния процесуален модел на работа както с тях, така и с всеки друг клиент. Също така посочените на стр. 65 ценности и предимства на семейно-ориентирания подход са общите ценности на социалната работа и ако тя се извършва професионално, както това се случва в неколко места у нас, тогава индивидуалните оценки на случая се правят заедно с клиента, водещ принцип е овластяването му. срещите се договарят, а не се опреселват и пр. Анализът на обучителните програми, например на социалните работници и от ОЗД/ДСП, както и в услугите би показал валидиране именно на този подход.

Важно е да се отбележи, че разработената от авторката таблица за връзка между специфичните нужди на семейството и видовете услуги е резултат от задълбочен прочит и анализ, на собствено творчество и може успешно да служи за самооценка на политиките и практиките на всяка институция или организация в тази сфера.

Ползването на тази таблица в настоящия момент позволява да се види, че повечето услуги съществуват по свои проблеми за философията на помагането в тях, този проблем със създава силна се отнася и за помагането към децата, дори когато се декларира дете центриран подход.

Анализът на нормативната рамка, показва неговото добро познаване и макар и ограничен от целите на изследването, той е доста богат като обхват и като съдържателен преглед. Едновременно с това, твърде центрираният анализ, крие рискове от субективизъм, така например СК уреджда отношенията в семейството, и не би могло от него да се очаква да уреджда помагането, подкрепата и правото на достъп до тях. Този закон всъщност показва преобладаващо семейно центриран подход, който води до неколко преставителство на голима част от децата, настъпени в алтернативна грижа, чиято извеждане почти никога не засяга родителските права, с всички добри и не дотам добри последици от това за детето. СК който допуска разсеновяване, дава цялостната рамка на осигуряването, което макар и декларираво като марка за закрива в 33д, фактически се извършва по СК и практиката показва изцяло съобразяване с желанията и интересите на кандидатите за осиновители. Анализът на новия закон ми се струва водещ до твърде прибрзани изводи, може би поради липсата на под законна уредба, като например определяне на риск за „отново“ отпадане на семейството, тъй като там са посочени родителите като целева група. Цитираният текст описва съдържателния аспект на услугите, не към кого са насочени, подчертаването на родителите, а не на семейството би могло да се интерпретира като възможности и рискове. Като обобщение мога да кажа, че анализът на литературата, документите, законите, който се прави през предварително изведени критерии илюстрира сериозен изследователски подход, който трябва да се отбележи. Анализът на изследванията на качеството на социалната работа, също е направен професионално и изведените критерии показат да се описи ситуацията у нас, с изводите на която описна изцяло се солидаризирам.

Вероятно ангажираността и известната пригънатост към хипотезата на изследването са довели до формулиране на твърдения и изводи, които, не винаги е ясно на основата на какви данни се правят и са твърде спорни, според мен. Такав е изводът на стр. 58 „Привилегироваността на правата на децата често води до това, че родителите се възприемат като противници, виновни за проблемите на децата, зависими от експертната на професионалистите, в добрите случаи - като партньори или колеги. Обратно, при семейно ориентирания услуги, родителите се приемат като работодатели, а професионалистите са техни агенти.“, който се прави след доста подробно цитиране на данни от изследвания, а основно на един и същи автор. Интересен е анализът на съществуващите услуги спрямо т.н. от авторката континиум на потребностите на родителите на прите нива на превенция, който също може да е добра отправна точка за анализ на политиките на национално, регионално и местно ниво. Едновременно с това, според мен би могъл да бъде по-пресичен, по отношение на включване на обществени центрове, които предоставят превантивни услуги основно към родителите, на ЗМБ, с услуги също за превенция на раздялата, на всички програми на ЦОП, на ДЦ, ПСРП, което би променило и таблицата на стр.83-84. Отново изводът

направен след нея, че моделът на услугите е насочен основно към правата на детето се обвързва с липса на работа със семейството, което самата таблица не подкрепя. Анализът, предложен на стр. 81-82 също предполага разниски и също необходимост от прецизиране, защото от гледна точка на методиката и на стандартите, ЦОП би трябвало да имат програма за училищна подкрепа и в този смисъл и подкрепа за ориентирване на специално услугите за ориентирване към подходящо училище у нас са в ретроспекта на образователните услуги и там би трябвало да се анализира. Съществени за установяване на подходяща работа на нуждаещи се навършили 16-годишна възраст, при установяване в трудовото законодателство условия с ангажимент на БГ, а ЦОП участват в подготовката на кандидатите за осиновление, както и в подкрепата след осиновяване, по тяхно желание, или чрез ОЗД. Безспорен е фактът, че тези услуги не работят в мрежа и не се предоставят нитетрирано, че често дори не познават своите дейности и възможности и по този начин не могат да отговорят на нуждите на своите клиенти. Едновременно с това всички социални услуги в общността са създадени да изпълнят мерки за закрила в семейна среда, т.е. да подкрепят родителите, дори когато са основно насочени към децата в зависимост от нуждите им, включително като превенция на раздялата.

Същото може да се каже за твърдението за това, че няма цялостни оценки, като не е съвсем ясно какво означава в рамките на това изследване цялостна оценка, и как се отнася до този извод. Дори да не се преставят всички съществуващи форми на оценка на случаен ред да са в риск, съществуващи в различни услуги, а само публичността, то те показват, че оценката е не на детето, а на случая, т.е. обект на проучване и формулиране на обобщения и изводи е детето, в неговата семейна и обществена среда. При голяма част от услугите има специални рамки за оценка при работа със семейства – при ЗМБ, за ренгетриция, при семейни конфликти, при насилие, за приемни семейства и пр. Същото се отнася и за извода на стр. 99 „Традиционно оценките на потребностите в социалната работа, както и в други области на интервенция са наложени на децата и семейства, вместо да се извършват съвместно.“ Отново не е ясно на базата на какви данни се прави това обобщение, като още от навлизане на оценката в социалната работа в България, водещ принцип и в документите, и в публикацииите по темата, които тук са обект на анализ, е нейното извършване заедно с детето, със семейството. Навсякъде се посочва екологичният модел за оценка, който предполага именно това. В този смисъл, сред документите, които са анализирани, щеше да е добре да са подложени на анализ и различните рамки за оценка на деца и семейства, заедно и специално тези на семейства, което би направило изводите по-прецизни. При анализа на съдържанието на плановете за действие също едновременно се интерпретира наличието на два разгледа, с насоченост към семейството и към детето, което с мисълта за закрилата и показва, че самата закрила респектира значението на семейството, макар че тя е именно закрила от магнетриране, насилие, включително negliжиране основно в семейството.

Определено може да се твърди, че прегледът и анализът на критериите и стандартите за качество, както и на индикаторите за оценка на ефективността на

социалните услуги е направен много задълбочено, професионално и релевантно на темата. Този анализ вероятно е започнал в подготовката на методологията и на инструментариума за емпиричното изследване, макар че това не е ясно дефинирано.

Във втора глава е представено емпиричното изследване. Целта на емпиричното изследване е обвързана с обхвата цел на дисертационното проучване, специфицирана като проучване на основни характеристики и резултати от работата със семейства в социалните услуги, като те се извеждат чрез проучване на мнението на основните групи, участващи в този процес. Стой въпросът доколко ефективността на една дейност може да се определи през мнението и разбиранята на тези групи, и то в този обхват. При представянето на методологията на емпиричното проучване проличава олипът и експертността на дисертатката. Тя аргументира избора си на различни услуги, различни целеви групи на услугите, различни методи за проучване на услугите. Този подход има своите аргументи в адекватността на изследването в зависимост от изследвания обект, в гъвкавостта на подходите, в обхватността на проучваните явления. Едновременно с това, такъв подход крие риск от несостиг на сравнимост на получените резултати, и в този смисъл до недостатък на обективност при обобщаване и формулиране на изводи. Тези рискове биха били намалени от ясна система от критерии и индикатори, които да отчитат спецификата на изследваната група, на услугата, за да могат да имат претенции да характеризират услугата и да доведат до разбиране за резултатите от нея. Това особено се отнася за центриране на проучването към алтернативни услуги, към деца, настанени в алтернативни услуги, но без да се изследва именно спецификата на работата с родителите, която те би трябвало да имат. В целевата група на изследването се вижда приоритетно проучване на разбирането на професионалистите и тяхната преценка за ефективността на работата с родителите, т.е. са 70, изследвани чрез качествен методи интервю и фокус групи и 44 чрез онлайн въпросник.

Чрез въпросник е проучено мнението на 77 деца, настанени в алтернативна грижа. Проведени са интервюта с 15 родители. Извадките са формуирани така, че да покриват някои основни критерии, посочени от авторката, които изглеждат като критерии за обхват на услугите. Не става ясно, например защо само деца от алтернативна грижа са изследвани.

Заслужава специално да се отбележи като метод наблюдението на работата на някои услуги, което е направено по специално разработен протокол с ясни индикатори, които осекн мястото за слушване на работата, основно изследват процеса на работа и участието на родителите в него.

Анализът на данните от емпиричното проучване е направен професионално, представен е по един смислов и добре видим подход, което прави запознатостта с тях интересно и същевременно логично, от изследователска гледна точка, като са различавани данните от количествения от качествен анализ, тъй като различните групи за изследване с различни методи. Само при професионалистите има съчетаване на качествен с количествени методи. Данните на навършеното изследване, по безспорен начин

показват, че има сериозни проблеми в социалната работа с деца и семейства в риск и според жон очертава много зони за допълнително изследване. Бих казал, че ключовият въпрос при анализа е дали идентифицираните трудности протичат от липсата на семейно-ориентиран подход, или от сериозен недостиг на професионализъм. Тъй като основната целева група са професионалистите, а техният професионализъм е сред водещите критерии при оценка на ефективност, ми се струва, че подминаването на тази хипотеза крие сериозни рискове по отношение на проверката на другите хипотези. Въпросителните към направените обобщения и изводи идват и от една страна, от непрекъснатото позволение на модел на работа със семейство, без да е изяснен този модел, и от друга, от разпространето на изводите към ситуацията в цялата страна. Определено има социални услуги в страната, където има дейности, които могат да се опрелеят като модел, като специализирани програми за работа с родители, специализирани екипи/сектори за работа с родители, където се ползват специализирани рамки за оценка на семейства, превалтийни програми, специализирани интервенции към семейството, често основани именно на системния подход.

При изследване на разбирането на професионалистите, ясно се вижда, че работата със семейства се определя като изключително важна от тях и е добре анализът и интерпретацията да се правят в този контекст, ето защо анализът на табл. 3 и 4 и 5 би могъл да прави интерпретация и по посока на това, че хората винаги определят като недостатъчна подкрепата за котото и да било, и особено ако я смятат за важна, имат много по-високи очаквания от нея. В този смисъл оценки от типа ниска, средна степен, достатъчно, недостатъчно, не биха могли директно, без проучване на индивидуалното им значение да се приемат за оценка на ефективност. Има известна привързаност към еднозначни интерпретации на многозначни, именно през погледа на отранячеността на методологията, данни. Това предизвикателство се вижда още по-ясно при анализа на трудностите на работата с родители, които насочват към други възможни интерпретации на резултатите, които нахвърлят предложението от авторката.

При анализа на данните за децата в алтернативна грижа се посочва, че само 20% са изведени от семейна среда, като се правят изводи за връзки със семейството, което е предварително ясно, че таква при голяма част от трайно институционализираните деца няма. Причините за това нахвърлят многократно конкретната работа на услугата, в която сега са настанени децата. Интерпретацията на стр. 129, че престоят е дълъг поради недостатъчно работа с родители, би могла да бъде и, че престоят е дълъг поради настанявания в миналото, които не са били мерки за закрила от негодна родителска грижа, а основно изоставяне от страна на родителите или настаняване по такъв начин. И сега все още изоставянето е водеща причина за настаняване и в този смисъл изводите цаха да са по-коректни, ако се основаваха само върху връзките на децата, изведени от семейства и тези, които имат семейства.

Съществуват хипотези и за поверяване на децата, тъй като родителите не могат да се грижат за тях, и то далеч не единствено и основно по социални проблеми като бедност, безработица, което в известен смисъл противоречи на тезата за лесно извеждане на деца, каквито случай вероятно има, но данните от това изследване, не потвърждават по

категоричен начин, че това е водеща практика. Изводите за прекъсване на връзките между децата и техните семейства би било добре да обхващат и отношението на семейството, дали през това време е получавало услуги и каква, тъй като в ЮИ например се наблюдава тенденция за големи трудности при осъществяване на работата с родители, на които децата са изведени, т.е. става дума за мотивиране на родителите да получат подкрепа, да проложат контактите с децата, да бъдат придружени да направят необходимите стъпки за връщането на децата и ева след продължителна работа биха могли да бъдат подкрепени/овластени да станат работодатели на услугата, което изглежда се приема за един от основните индикатори за семейно-ориентиран подход. В този смисъл изводът, „Тези данни поставят въпроса за това доколко в рамките на резидентните услуги и приемни семейства съществува разбиране и модел за запазване на връзките с биологичните семейства и работа по промяна на семейната ситуация, за да се осигурят възможности за успешна реинтеграция.“ е недостатъчно мотивиран, именно при отсъствие на анализа на причините от страна на семейството. Също е добре да се изясни за какъв капитал става дума при различните услуги, дали да е за споделяне на грижата с тях, или за директна работа за връщане на децата в техните семейства. Да се очаква от услугите за алтернативна грижа за деца, да работят за връщане в семейството, би могло да бъде неуместно, дори би могла да бъде опасно, както показват също различни изследвания. В този смисъл изводът, че „Данните показват, че е налице тенденция резидентните услуги и приемните семейства да заместят биологичните семейства и вместо да работят за подкрепа на връщането в семейна среда след разрешаване на проблемите, довели до извеждането на децата, да създават алтернативна на семейната система.“ не е съвсем точен. От концептуална гледна точка също може да се види противоречие между декларирания модел за семейство работодател, в препоръчвания подход и практиката на препоръчваната работа, която сякаш поема отговорността от семейството.

При анализа на данните от качественото изследване отново възниква въпросът какво означава „няма ясен модел“, като например последният абзац на 3.3. 144 на стр., както и обобщението, че в консултативните услуги „липсва модел за работа със семейството“, стр. 132., или как се съпоставят моделите на закрила и на центриране към семейството, като се отпраща критика към системата за закрила, че „е ориентирана към децата и защитата на техните права, често дори от техните родители.“, което по същество е нейната същност. Качественото изследване има своя дълбок смисъл в задълбочаването и във формулирането на повече хипотези, които са богато. Оприняването на една хипотеза за смисъла на данните крие риск от субективизъм. Изводите, че услугите работят за правата на децата би следвало да се разглеждат в контекста на тяхната обвързаност, дори принадлежност към системата за закрила. Непо повече, те декларират основването на дейностите си на правата на детето, което обаче не означава автоматично, че някак „модел“ за работа със семейство. Може би е възможна и хипотеза за противоречивост на самата система за закрила, която посвоя функции, които не са и присъщи и че вероятно е по-добре друга структура на социална работа да се ангажира с цялостна подкрепа на семействата, което всъщност е една от основните идеи на новия ЗСУ. В този смисъл смятам, че изводите за алтернативната

Грижа не прозвучава ясно и аргументирано от данните от изследването, в определени случаи имат малко декларативен характер. Представените цитати от професионалисти, по-скоро свидетелстват, или поне е възможно и подобна интерпретация, за отсъствие на професионален дискурс по темата, отколкото за извеждане на проблеми на самата работа, още повече, че в самите цитати се говори за работа, като се твърди, че няма такава.

При проучването на родителите също има много изводи, които най-малко може да се каже, че имат паралелно и други възможни, особено като се има предвид изследваната група, като размер и характеристика. Тяхната неудовлетвореност би могла да се изследва по-обхватно и по-дълбоко, по какви причини не ползват услуги, това би очертало по-ясно основните празноти в работата на услугите, тъй като от една страна бедността, липсата на образование не могат да обяснят изчерпателно проблема, както и очакванията да се получи материална помощ, или споделените трудности при получаването на подкрепа, повечето от които не касаят качеството на работата, към което обаче са насочени изводите – „Данните показват, че само малка част от родителите получават ефективна подкрепа при ползването на социални услуги...“, може би илюзия е била да се каже, че според проучените 15 родители, подкрепата, която са получили не е била ефективна, „но би било интересно, например да се разбере, коя би била ефективната подкрепа според тях. На базата на по-две наблюдения в услуга също се правят твърде сериозни изводи, които би следвало да се проверят и чрез други методи.

По отношение на формулираните изводи, може да се каже, че повечето от тях произтичат от изследването, като носят положителните му страни, както и възроствателните, свързани със същността на подхода, който се препоръчва, например разбирането, че той поставя акцент в системата около човека, се различава от разбирането, че той поставя центъра върху колективния интерес на семейството, каквото и да значи това, за сметка на индивидуалния на членовете му, включително на детето. Смятам, че изследването дава възможност и за по-конкретни и специфични изводи, като например необходимостта от специфичен капиталът за работа със семействата на деца, настанени в алтернативна грижа. Също така, проучването показва необходимост от просоциалне на отношенията, участието на родителите в социалната работа с деца в риск за повечето от услугите.

Търсенето на по-голяма обобщеност на изводите отново поставя въпроса за това, доколко говорим за модел на семейно-центриран подход и за качество на социалната работа със семейство, както и с индивиди. При някои от така формулираните изводи има риск да бъдат атакувани за тяхната достоверност, например изводът, че няма добри практики за системна работа, извод 5, или изводите за липса на концепция за споделено родителство например, при извод 6.

Препоръките следват логиката на обобщеност на изводите и сред тях бих отпичила разработената рамка с индикатори за оценка на работата със семейства, която има и теоретично и приложно значение.

Оценка на приносите

Изцяло присекам научно-приложните приноси като формулировка и като реално постигнати. Към тях бих добавила разработената методология за изследване, която може да се ползва при други изследвания като общ подход и набор от различни техники и инструменти.

По отношение на научните приноси смятам, че е важно да бъдат прецизирани и съгласни до систематично, последователно теоретично и емпирично проучване на семейно-центрирания подход и на връзката му с ефективността на социалната работа със семейства на деца в риск. Смятам, че такъв принос на докторска дисертация е напълно присъщ и често не е постигнат реално.

Автореферат и публикации

Авторефератът отразява коректно дисертационния труд, посочените публикации са достатъчно и по темата. Представени са четири основни публикации, три в съавторство и една самостоятелна, две в списания и две от публикувани доклади в сборници от научни конференции. Представени са също и четири участия с презентации и доклади на научни и практически конференции. Всички публикации са по темата на дисертацията и изцяло удовлетворяват изискванията на процедурата.

Бележки и препоръки за бъдещо използване на дисертационните приноси и резултати

Дисертационното изследване демонстрира изследователски компетенции по един безуспешен начин, както по отношение на избор на тема, на избор на методология и нейното реализиране, на анализа и обработката на данните.

Изключително ценно с центрирането към подкрепата на семействата на подкрепата за деца в риск, което би повлияло на нагласите на работещите към смисъла на тяхната работа, включително на закрилата на децата и прели всичко върху разбирането за най-добър интерес на детето.

Смятам, че за в бъдеще е добре да се провеждат специфични изследвания на основата на ясни критерии и индикатори, които теоретичният анализ би могъл да даде, както и по-ясно да очертаят т.н. модел, чрез който се реализира семейно-центрирания подход. В този смисъл дисертационното изследване отваря пространство за допълнителни проучвания и анализ, центрирани към очертаване на модел на работа с родители, който да бъде ефективен.

На следващо място, наличието на набор от количествени и качествени методи на изследване биха могли да се приложат заедно, не по откъсено, за всички изследвани групи, но и за различните социални услуги, което би довело до още по-аргументирани изводи за концепции за работа със семейство, за добри практики, обучение на специалистите, университетско и продължаващо обучение на супервизори и пр.

Би било много смислено да се разшири и задълбочи изследването и върху децата, при съобразяване с техния профил, и на родителите, отново и във връзка с познатите услуги. При анализа на базата на качествените методи би било добре да се стигне до по-голямо задълбочаване в смисъла на получените данни, които е добре да се подложат на проучване в бъдеща изследователска работа, може би именно чрез разширяване на обхвата на наблюдението, на контекст анализа, проучване не само през директни въпроси, но и казуси, ситуации и пр.,като би било добре да бъде от типа участващо изследване, което би позволило извеждането на по-фини връзки, нужди, трудности, което би ориентирало подобряването на работата със семействата на децата в риск, от което тя безспорно се нуждае.

В тази връзка имам следните въпроси към дисертантката:

Вихте ли обяснили процедурите за категоризация на данните от контекст анализа при различните изследвани групи?

Възможно ли е и необходимо ли е системата за закрипа на детето да работи по семейно-центриран подход? Възможно ли е прилагането на дете центриран и на семейно-ориентиран подходи в допълване в социалните услуги, в зависимост от специфичните нужди на децата, и на семействата?

В заключение

Като имам предвид горепосоченото, убедено давам своята *положителна оценка* за проведеното изследване и предлагам на уважамото жури да присъди **образователната и научна степен „доктор“** на **Наталия Герасимова Христова – Михайлова,** в направление 3.4. Социални дейности, област на висше образование 3 Социални, стопански и правни науки.

проф. д-р Нели Петрова-Димитрова